

Міністерство освіти і науки України

**Управління освіти виконавчих органів
Дрогобицької міської ради**

Палац дитячої та юнацької творчості

Навчальна програма гуртка

«ШАХИ»

**закладу позашкільної освіти
(фізкультурно-спортивний напрям)**

Керівник гуртка: Пристай Богдан Романович

**м.Дрогобич,
2025**

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Актуальність навчальної програми «Шахи» пов'язана з питанням розвитку інтелектуальних і творчих здібностей особистості, її виховання на засадах загальнолюдських цінностей. Такий вид спорту, як шахи, є масовим та доступним для різних вікових груп дітей. Зрозуміло, що шахи можуть допомогти не тільки талановитим та обдарованим дітям, а і дітям з особливими потребами, і з фізичними вадами. В умовах становлення української держави шахи посіли значне місце. Вони допомагають формувати в молоді як зацікавленість до розумової праці, так і культуру особистості. Підвищення інтелекту створює умови для формування особистісних рис громадянина України, які включають національну самосвідомість, духовність та культуру.

Шахи – це не тільки гра, яка дає багато радості, задоволення дітям, але й дієвий, ефективний засіб їх розумового розвитку. Гра у шахи розвиває логічне, творче, комбіноване мислення як у початківців, та і у шахістів основного рівня навчання. Тренує оперативну пам'ять. Надзвичайно важлива роль шахів у формуванні особистості, здатної виробляти дії подумки, виховуючи тим самим посидючість та вдумливість.

Програма створена на основі програми Вінниченка О. «Шахи: Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів та закладів позашкільної освіти» (схваленої комісією з фізичної культури Науково-методичної Ради Міністерства освіти і науки України (Лист ВВЗО від 03.06.2016 №2.1/12-Г-309), з урахуванням вимог сучасності та потреб громади міста, зважаючи на основні методичні аспекти та закономірності, закладені у навчальній програмі «Шахи» для закладів позашкільної освіти.

Метою навчальної програми є формування компетентностей особистості вихованця засобами шахової гри шляхом поєднання й практичної реалізації знань, умінь і навичок, досвіду.

Основні завдання полягають у формуванні таких компетентностей:

1. *Пізнавальної*, що забезпечує ознайомлення з розвитком шахів в Україні та світі; вивчення азів шахової гри, основних тактичних прийомів, основ стратегії, понять дебюту, міттельшпілю, ендшпілю, особливостей стратегічної гри на кожному з цих етапів.

2. *Практичної*, що сприяє оволодінню навичками самостійної гри, роботи в команді, направляючи тактичні прийоми на реалізацію стратегічних планів, на захист; проведення змагань, сеансів одночасної гри як організатор, проявляючи ініціативу, допомагаючи початківцям; вміннями проведення самоаналізу в процесі гри та по закінченню партії.

3. *Творчої*, що забезпечує підвищення майстерності шахової гри; формування пізнавальної мотивації в процесі навчання та розширення загального світогляду, виховання інтелектуально розвиненої особистості; пошуку нових підходів для реалізації стратегічних планів.

4. *Соціальної*, що сприяє виховання громадянської свідомості, національної гідності через знайомство з успіхами українських спортсменів-шахістів на міжнародній арені; формуванню навиків професійної взаємодії в команді, прагненню до створення комфортного, доброзичливого клімату.

Програма побудована по принципу ретельного та послідовного засвоєння вихованцями змісту матеріалу за лінійним принципом, що дозволяє керівнику гуртка через певний проміжок часу повертатися до розглянутих тем, але вже на більш широкій і поглибленій основі, і, де це необхідно, після попереднього повторення пройденого матеріалу.

Навчальну програму «Шахи» розраховано на роботу в гуртках початкового, основного та вищого рівнів навчання. На опрацювання навчального матеріалу відводиться така кількість годин:

Початковий рівень:

1-й рік навчання – 216 годин на рік, 6 годин на тиждень;

Основний рівень:

1-й рік навчання – 216 годин на рік, 6 годин на тиждень;

Вищий рівень:

1-й рік навчання – 216 годин на рік, 6 годин на тиждень.

Програма розрахована на здобувачів освіти віком від 6 до 18 років. Заняття проходять по дві чи три години 2-3 рази на тиждень. З умовою формування груп за засвоєнням матеріалу, та виконання кваліфікаційних норм.

На початковому рівні навчальна діяльність спрямована на ознайомлення вихованців з історією походження шахів, оволодіння елементарними основами шахової гри, вивчення шахової нотації, отримання навиків участі у змаганнях та турнірах, виконання норми першого юнацького розряду.

Основний рівень передбачає шахову підготовку вихованців з оволодінням основних понять, законів та закономірностей шахової гри. Заняття у гуртку спрямовані на ознайомлення з творчістю видатних шахістів, засвоєння основних знань, умінь і навичок у всіх стадіях шахової партії. Засвоєння елементарних навичок аналізу своїх досягнень та досягнень сучасників. Мати бажання поглиблювати теоретичні знання. Мати невеликий досвід з практичної гри участь у різноманітних змаганнях (тематичні партії, сеанси одночасної гри, командні та особисто-командні зустрічі, участь у вікторинах, бліцопитуваннях, конкурсах), виконання норми третього, другого розряду.

На вищому рівні передбачено спеціальну шахову підготовку здобувачів освіти. Заняття у гуртку спрямовані на ознайомлення з творчістю видатних шахістів, засвоєння знань, умінь і навичок у всіх стадіях шахової партії. Вміти користуватися засвоєними навичками аналізу, методів самостійної роботи над удосконаленням практичної майстерності. Засвоєння основних навичок аналізу своїх досягнень та досягнень сучасників, бажання поглиблення теоретичних знань. Активну участь у різноманітних змаганнях (тематичні партії, сеанси одночасної гри, командні та особисто-командні зустрічі, участь у суддівстві, бліцопитуваннях), виконання норми першого розряду за бажанням КМС.

Загальними принципами організації навчально-виховного процесу є науковість, синтез інтелектуальної та практичної діяльності, індивідуальний підхід, наступності та послідовності викладення навчального матеріалу.

Програма є орієнтовною. За необхідності керівник гуртка може внести до неї певні зміни, які не повинні впливати на загальний зміст навчальної програми та кількість навчальних годин. Незмінними мають залишатися мета, завдання і прогнозований результат освітньої діяльності.

Опанування окремих тем може проводитися дистанційно на спеціалізованих шахових платформах.

Кінцевим результатом навчання, виховання й розвитку мають стати розвинені у здобувачів освіти науково-світоглядні уявлення, ціннісні орієнтири, пам'ять, логіка, наполегливість, рішучість, винахідливість, сформований чіткий розрахунок, творчий підхід та інтерес до подальшого спеціалізованого навчання шаховій грі.

Початковий рівень Перший рік навчання НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

№ з/п	Тема	Кількість годин		
		теоретичних	практичних	усього
I.	Вступне заняття	2	1	3
II	Елементарні поняття про шахову гру	12	6	18
2.1.	Історичний огляд розвитку шахів.	3	-	3
2.2.	Шахи в Україні та у світі. Видатні шахісти нашого часу	3	-	3
2.3.	Шахова дошка. Напрямки на шахівниці	3	3	6
2.4.	Шахові фігури. Порівняльна сила фігур.	3	3	6
II I.	Хід, взяття та маневри фігур	8	19	27
3.1.	Ходи і взяття фігур	3	6	9
3.2.	Спеціальні ходи на шаховій дошці	1	2	3
3.3.	Маневри фігур з різних положень	1	2	3
3.4.	Основні правила шахової гри	1	2	3
3.5.	Цінність фігур, їхній обмін. Король проти інших фігур	2	7	9
I V.	Цілі шахової гри	10	20	30
4.1.	Шах та мат. Матування одинокого короля	3	6	9
4.2.	Способи захисту	1	2	3
4.3.	Деякі випадки нічиєї. Пат.	1	2	3
4.4.	Ігрова партія. Шахова нотація.	2	4	6
4.5.	Короткі партії. Ігрова практика	2	4	6
4.	Шахові задачі, їх розв'язування	1	2	3

6.				
V	Гра всіма фігурами	5	10	15
5.1.	Дебют і його характеристика. Основні принципи розвитку дебюту	3	6	9
5.2.	Поняття про велику матеріальну перевагу	2	4	6
V I.	Тактика	14	61	75
6.1.	Поняття про тактику та стратегію	1	2	3
6.2.	Тактичні прийоми	3	15	18
6.3.	Комбінація. Найхарактерніші комбінаційні можливості різних фігур	3	12	15
6.4.	Класифікація комбінацій за ідеями	3	15	18
6.5.	Пастки	1	2	3
6.6.	Наступ на короля	3	15	18
V II.	Закінчення гри	9	18	27
7.1.	Найпростіші пішакові закінчення	2	4	6
7.2.	Боротьба королеви проти пішака	2	4	6
7.3.	Деякі випадки нічиєї при великій матеріальній перевазі	3	6	9
7.4.	Легкофігурні закінчення	2	4	6
V III.	Змагання та турніри. Аналіз партій та типових позицій	-	15	15
I X.	Підсумкові заняття	2	4	6
Разом		63	153	216

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

I. Вступне заняття (3 години)

Теоретична частина. Знайомство з планом роботи гуртка, цілями та завданнями. Режим заняття. Необхідне обладнання. Організаційні моменти. Правила техніки безпеки під час занять гуртка.

Практична частина. Спілкування, спостереження і тестування з метою виявлення вихованців, які володіють основами шахової гри.

II. Елементарні поняття про шахову гру (18 годин)

1. Історичний огляд розвитку шахів. Чатуранга. Шатрандж. Мат Діларам (3 год.)

Знайомство з історією походження шахів. Чатуранга. Шатрандж. Мат Діларам. Поступовий розвиток шахової гри.

2. Шахи в Україні та у світі. Видатні шахісти нашого часу (3 год.)

Значення і роль шахів як інтелектуальної гри в Україні та у світі. Світова шахова спільнота. Міжнародні шахові організації: ФІДЕ, Асоціація професійних шахістів. Шахова федерація в Україні. Видатні шахісти нашого часу.

3. Шахова дошка. Напрямки на шахівниці (6 год.)

Знайомство з шаховою дошкою, її розміщення між партнерами. Вертикальні та горизонтальні лінії. Найменування полів, їх кількість у вертикалях та горизонталях. Діагональ, її відмінність від вертикалі та горизонталі. Центр, його форма.

Практична робота: Креслення шахової дошки (з використанням розвиваючих завдань). Тренувальні завдання на бачення дошки. Визначення кількості полів у центрі, розміщення чорних та білих полів у ньому. Дидактичні ігри «Бліц-запитання», «Горизонталь», «Вертикаль», «Діагональ», «На що схожа вертикаль (діагональ, горизонталь)?», «Бліц-запитання».

4. Шахові фігури. Порівняльна сила фігур (знайомство) (6 год.)

Знайомство з білими та чорними фігурами. Тура, слон, ферзь, кінь, пішак, король. Сила фігур – абсолютна та відносна. Залежність сили фігур від їх розташування на дошці.

Практична робота: Дидактичні завдання та ігри «Угадай-но», «Секретна фігура», «Що спільне», «Велика та маленька», «Хто сильніший», «Торбинка», «Шахові терези».

III. Хід, взяття та маневри фігур (27 годин)

1. Ходи і взяття фігур (9 год.)

Вигідні та не вигідні взяття фігур у порівнянні цінності фігур та можливості обміну. Правила ходу і взяття кожної з фігур. Легкі та важкі фігури.

Практична робота: Ходи і взяття фігур з використанням розвиваючих завдань. Проведення консультаційних партій. Дидактичні завдання та ігри «Бліц-запитання», «Гра на знищення», «Атака ворожої фігури», «Лабіринт», «Короткий шлях», «Перехитри часових», «Плесни, якщо так».

2. Спеціальні ходи на шаховій дошці (3 год.)

Спеціальні ходи на шаховій дошці: рокіровка, перетворення пішака, взяття на проході. Довга і коротка рокіровка, її правила.

Практична робота: Дидактичне завдання «Рокіровка».

3. Маневри фігур з різних положень (3 год.)

Особливості маневрів та розташування фігур на дошці, значення короля в залежності від стадії партії (ознайомлення). Маневри фігур з різних положень.

Практична робота: Ігрова практика на відпрацювання маневрів фігур. Дидактичні завдання та ігри «Бліц-запитання», «Гра на знищення», «Перехитри часових», «Атака ворожої фігури», «Короткий шлях», «Плесни, якщо так».

4. Основні правила шахової гри (3 год.)

Знайомство з метою та порядком шахової гри. Правила поведінки суперників під час змагань. Основні види змагань.

Практична робота: Дидактичні завдання та ігри «Бліц-запитання», «Плесни, якщо так», «Вікторина». Проведення тематичних партій.

5. Цінність фігур, їхній обмін. Король проти інших фігур (9 год.)

Знайомство з абсолютною та відносною цінністю шахових фігур і пішаків. Шахові поля в центрі, на фланзі, їх особливості, вплив на порівняльну силу фігур. Рухомість шахових фігур. Обмін фігур, його необхідність.

Практична робота: Дидактичні завдання та ігри «Бліц-запитання», «Хто сильніший», «Обидві армії рівні», «Да чи ні», «Хто швидше», «Бачу ціль», «Плесни, якщо так», «Штурман Шахового королівства». Проведення консультаційних партій.

IV. Цілі шахової гри (30 годин)

1. Шах та мат. Матування одинокого короля (9 год.)

Поняття про шах, захист від нього. Мат – ціль шахової гри. Матування одинокого короля. Задачі на мат в один хід.

Практична робота: Дидактичні завдання та ігри «Шах або не шах», «П'ять шахів», «Захист від шаху», «Обмежений король», «Мозковий штурм». Вправи на матування одинокого короля різними фігурами. Проведення консультаційних партій.

2. Способи захисту (3 год.)

Знайомство з поняттям захист в шахах, його видами. Способи та засоби захисту.

Практична робота: Дидактичні завдання на захист: захист атакованої фігури, вихід з-під бою, знищення атакованої фігури, перекриття, контратака. Ігрова практика.

3. Деякі випадки нічиєї. Пат (3 год.)

Знайомство з основними ситуаціями нічиєї, з поняттям пат. Розгляд прикладів патових ситуацій.

Практична робота: Проведення гри «Бліц-запитання», консультаційних партій.

4. Ігрова партія. Шахова нотація (6 год.)

Узагальнення знань про ігрову партію. Знайомство з шаховою нотацією як спеціальною системою записів ходів шахової партії, її фрагментів або позначення будь-яких позицій. Позначення фігур і термінів основними знаками. Скорочення під час запису. Правило запису шахових партій та задач.

Практична робота: Ігрова практика із записом шахової партії або фрагмента партії. Дидактичні завдання та ігри «Напиши без помилки», «Знайди помилку в записі», «Виправ керівника».

5. Короткі партії. Ігрова практика (6 год.)

Короткі партії як матеріал для знайомства з типовими помилками та комбінаціями в шаховій грі.

Практична робота: Проведення консультаційних та тематичних коротких партій.

6. Шахові задачі, їх розв'язування (3 год.)

Знайомство з поняттями шахова задача, етюд як штучно створеними позиціями. Задачі одно-, двох-, трьох-, чотирьох- і багатоходівки. Естетичний ефект задачі, що досягається неочікуваним (замаскованим) вступним ходом і красивою комбінацією.

Практична робота: Розв'язання шахових задач або етюдів.

V. Гра всіма фігурами (15 годин)

5.1. Дебют і його характеристика. Основні принципи розвитку дебюту (9 год.)

Знайомство з дебютом як підготовчою стадією до подальшої боротьби у шаховій партії. Розігрування дебюту, спираючись на характеристику основних принципів – боротьба за центр, розвиток фігур та безпека короля. Типові помилки.

Практична робота: Проведення навчальних партій. Дидактичні завдання та ігри «Не лови гав», «Взяття фігури», «Захист», «Впіймай туру», «Чим бити фігуру». Гра в сеансі проти керівника.

2. Поняття про велику матеріальну перевагу (6 год.)

Види переваги. Поняття про матеріальну перевагу.

Практична робота: Вправи на вигреш королеви, коня, слона, пішака. Дидактичні завдання та ігри «Хто скільки коштує», «Хто сильніший», «Виграй фігуру», «Дай оцінку позиції».

VI. Тактика (75 годин)

1. Поняття про тактику та стратегію (3 год.)

Тактика як мистецтво гри. Стратегія як довгостроковий прогноз шахової гри. Складання і здійснення плану гри, його корекція згідно з відповідями супротивника.

Практична робота: Проведення консультаційних партій.

2. Тактичні прийоми (18 год.)

Тактичні прийоми як окремі шахові операції стратегічного плану шахової гри.

Практична робота: Ігрова практика із застосуванням подвійного нападу, відкритого нападу, відкритого шаху. Проведення навчальних партій.

3. Комбінація. Найхарактерніші комбінаційні можливості різних фігур (15 год.)

Комбінація як форсований варіант з використанням тактичних прийомів. Ціль комбінації – здобуття позитивного результату, наприклад: матеріальної переваги, нічиєї, або мат королю та інших. Найхарактерніші комбінаційні можливості різних фігур.

Практична робота: Ігрова практика: діагональна дія слонів, жертва слона на h7 (h2), коньові, пішакові, важкофігурні комбінації, засновані на взаємодії фігур.

4. Класифікація комбінацій за ідеями (18 год.)

Елементи шахової тактики: основні та допоміжні.

Практична робота: Ігрова практика із застосуванням задач або завдань з використанням зв'язки, заманювання, відвернення, знищення захисту, перекриття, блокування, звільнення поля (лінії), передачі черги ходу. Проведення консультаційних партій з розбору позицій.

5. Пастки (3 год.)

Шахові пастки – шкода чи стратегія в шаховій грі. Класифікація пасток.

Практична робота: Аналіз пасток, запропонованих керівником гуртка. Ігрова практика. Складання шахових композицій.

6. Наступ на короля (18 год.)

Наступ на короля як одна з форм шахової стратегії.

Практична робота: Ігрова практика: наступ на нерокованого короля; наступ на короля при односторонніх роковках; наступ на короля при різносторонніх роковках. Проведення консультаційних партій.

VII. Закінчення гри (27 годин)

1. Найпростіші пішакові закінчення (6 год.)

Пішаки на крайніх вертикалях «a» і «h». Пішак в центрі, і в чому його відмінність від пішака на краю шахівниці? Король і пішак проти короля. Правило квадрата. Правило опозиції. Пішаки проти пішаків в центрі і на флангах. Пішаковий прорив. Кінь і пішак проти короля. Слон і пішак проти короля. Варіанти виграшу, нічиєї. Мат одинокому королю двома слонами і королем.

Практична робота: Розв'язування задач. Проведення консультаційних та навчальних партій. Ігрова практика.

2. Боротьба ферзя проти пішака (6 год.)

Тактичні прийоми блокада, відштовхування плечем, драбина, зв'язка у боротьбі ферзя проти пішака з королем. Знайомство з положенням Цугцванга. Реалізація матеріальної переваги у боротьбі на прикладах провідних шахістів світу.

Практична робота: Пошук оптимальних рішень за методом «Мозкового штурму». Проведення навчальних, консультаційних партій. Ігрова практика.

3. Деякі випадки нічиєї при великій матеріальній перевазі (9 год.)

Знайомство з деякими випадками нічиєї при великій матеріальній перевазі.

Практична частина. Розв'язування задач. Ігрова практика на практичне відпрацювання реалізації великої матеріальної переваги з різним співвідношенням сил. Проведення консультаційних партій.

4. Легкофігурні закінчення (6 год.)

Розгляд особливостей Слона та Коня у ендшпілі. Розгляд та аналіз прикладів партій на закінчення. Використання переваги: легка фігура за одну або два пішаки. Взаємодія слона і коня. Мат слоном і конем.

Практична робота: Складання шахових композицій. Пошук оптимальних рішень за методом «Мозкового штурму». Проведення навчальних партій.

VIII. Змагання та турніри. Аналіз партій та типових позицій (15 годин)

Змагання та турніри як один з видів практичних занять для спільного відпрацювання вихованцями практичних навичок. Поняття про кваліфікаційний турнір.

Практична робота: Практичне удосконалення вихованців як основний і необхідний шлях для підвищення кваліфікації і розуміння шахової теорії. Аналіз партій та типових позицій. Значення аналізу для повноцінного розвитку спортсменів. Проведення та участь у особисто-командних та сімейних змаганнях з шахів.

IX. Підсумкові заняття (6 год)

Підведення підсумків навчального року. Відзнака кращих вихованців. Плани на наступний рік. Рекомендації на літо.

Практична робота: Проведення конкурсів, вікторин, змагань на кмітливість.

Перелік необхідних знань та навичок вихованців (початковий рівень)

Активні до знань учні, що виконують нормативи, отримують звання початківця. В підготовчій підгрупі та підгрупі початківців керівник повинен познайомити учнів з красою шахової гри, її користю в розвитку цілеспрямованості, наполегливості та інших позитивних та вкрай необхідних для життя якостей. Надає змогу одержати перші навички участі у змаганнях. Засвоївши програму, кращі учні роблять спробу виконання нормативу першого юнацького розряду, всі інші працюють над досяжністю виконання нормативу.

ДЕБЮТ

- знати ходи фігур та правила гри;
- знати елементарні закони та закономірності розвитку фігур, пішаків (центр і значення центру, мобілізація сил, безпека короля);
- вміти записати дебютну стадію своєї партії;
- вміти читати запис партій і давати оцінку побаченому.

МІТЕЛЬШПІЛЬ

- знати теми комбінаційних ідей у спрощеному виконанні (особливо двійний напад, зв'язку, відкритий шах, подвійний удар чи напад);
- вміти розпізнавати на практиці тактичні удари;
- вміти розв'язувати задачі з записом завдань (використовуються будь-які друковані матеріали).

ЕНДШПІЛЬ

- знати як змінюється гра у завершальній стадії партії елементарні плани;
- вміти провести пішака використовуючи на практиці силу короля у елементарних пішакових позиціях (опозиція);
- вміти реалізовувати великі матеріальні переваги (співвідношення сил: дві тури, король проти короля; король, ферзь проти короля; тура, король проти короля).

Обов'язково учень після знайомлення з основними правилами гри ходів, взяття фігур повинен зіграти у змаганнях різного начального рівня та виконати норму початкового розряду. Практична гра з поясненням та роз'ясненням чи просто гра з противниками любого рівня та віку може сприяти до більш скорішого опанування знань та вмій.

ПРОГНОЗОВАНИЙ РЕЗУЛЬТАТ

Вихованці мають знати:

- основи шахового кодексу та історію розвитку шахів;
- правила гри у шахи;
- назви шахових фігур;

- правила ходу і взяття кожної фігури;
- результати шахової партії: перемога, нічия, поразка;
- шахову термінологію;
- норми етикету при грі у шахи;
- позначення горизонталей, вертикалей, полів, шахових фігур;
- цінність шахових фігур, порівняльну силу фігур;
- основні тактичні прийоми;
- основи тактики і стратегії;
- теми комбінаційних ідей у спрощеному виконанні.

Вихованці мають вміти:

- орієнтуватися на шаховій дошці;
- застосовувати отримані теоретичні знання на практиці;
- грати кожною фігурою окремо і в сукупності з іншими фігурами без порушення шахового кодексу;
- читати і записувати партії за допомогою шахової нотації, давати оцінку побаченому;
- бачити і усвідомлювати свої помилки;
- розв'язувати та складати шахові задачі;
- проводити елементарні комбінації з 2-3 ходів;
- використовувати на практиці силу короля в елементарних позиціях;
- реалізовувати великі матеріальні переваги;
- застосовувати прийоми найпростіших пішакових закінчень.

**Основний рівень,
перший рік навчання
НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН**

№ з/п	Тема	Кількість годин		
		теоретичних	практичних	усього
I.	Вступне заняття	1	2	3
II	Поняття про шахову гру	3	6	9
2.1.	Загальні положення шахової гри	1	2	3
2.2.	Шахи в Україні та у світі. Шахи як вид спорту для людей різного віку та професій	1	2	3
2.3.	Правила шахової гри	1	2	3
II I.	Дебют	5	19	24
3.1.	Дебютна класифікація	2	4	6
3.2.	Стратегія гри в дебюті. Оцінка позицій	3	15	18
I V.	Мітельшпіль	18	81	99
4.	Фігурна атака	6	30	36

1.				
4. 2.	Пішаковий штурм	3	12	15
4. 3.	Позиційне маневрування	3	15	18
4. 4.	Тактична гра. Оцінка позицій	3	12	15
4. 5.	Аналіз типових <u>комбінацій</u> і прийомів комбінаційної та позиційної гри	3	12	15
V .	Ендшпіль	8	34	42
5. 1.	Класифікація ендшпілю, його характерні особливості	1	2	3
5. 2.	Пішакові ендшпілі	2	7	9
5. 3.	Ключові клітини в ендшпілі	2	7	9
5. 4.	Маневри фігур. Оцінка позиції	3	18	21
V I.	Сеанси одночасної гри	-	12	12
V II.	Змагання та турніри. Аналіз партій та типових позицій	-	21	21
V III.	Підсумкові заняття	2	4	6
	Разом	37	179	216

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

I. Вступне заняття (3 години)

Знайомство з планом роботи, цілями та завданнями. Організаційні моменти. Правила поведінки у гуртку, правила техніки безпеки.

Практична робота: Спілкування, спостереження і тестування з метою виявлення вихованців, які володіють навиками шахової гри, для зарахування їх до гуртка основного рівня, першого року навчання.

II. Поняття про шахову гру (9 годин)

1. Загальні положення шахової гри (3 год.)

Повторення правил шахової гри, розглянутих за перший рік навчання. Узагальнення знань про правила запису шахових партій та задач.

Практична робота: Проведення внутрішнього змагання з метою перевірки завдань, які були виконані влітку. Розв'язання шахових задач за методом «Мозкового штурму».

2. Шахи в Україні та у світі. Шахи як вид спорту для людей різного віку та професій (3 год.)

Шахова федерація України і шахова федерація Харківщини. Асоціація професійних шахістів. Шахи як вид спорту для людей різного віку та професій. Всеукраїнський турнір командної першості «Біла тура». Міжнародні зв'язки українських шахістів.

Практична робота: Перегляд мультимедійної презентації. Сеанс одночасної гри з місцевим шахістом Віктором Власенком, кандидатом в майстри спорту з шахів.

3. Правила шахової гри (3 год.)

Види змагань. Норми часу відповідно до шахових контролів. Правила поведінки суперників під час змагань: звернення до суддівської колегії, порядок спілкування між собою. Приклади типових помилок під час змагань. Спортивна кваліфікація шахістів. Розрядні групи.

Практична робота: Перегляд мультимедійної презентації. Проведення внутрішнього змагання.

III. Дебют (24 години)

1. Дебютна класифікація (6 год.)

Розгляд дебютної класифікації та знайомство з елементарними ідеями у відкритих початках. План розвитку фігур в шаховій партії. Знайомство з Центральним дебютом.

Практична робота: Ігрова практика у розігруванні відкритих дебютів, партій, захистів, гамбітів. Проведення навчальних партій.

2. Стратегія гри в дебюті. Оцінка позицій (18 год.)

Головні стратегічні принципи в дебюті. Знайомство з Шотландською партією. Оцінка позицій для створення стратегічного плану гри.

Практична робота: Складання та розв'язування шахових задач. Ігрова практика з оцінки матеріальної переваги, позиції королів, пішаків тощо. Гра «Бліц-запитання». Рішення конкурсних завдань.

IV. Мітельшпіль (99 годин)

1. Фігурна атака (36 год.)

Знайомство з поняттям мітельшпіль. Фігурна атака королівського флангу суперника чи захват відкритих вертикалей і діагоналей. Роль та значення першої та восьмої горизонталі, розкриття центру за допомогою жертви пішака чи фігури. Оцінка позиції та прийняття плану гри в тому чи іншому напрямку шахової дошки.

Практична робота: Аналіз та відпрацювання тактичних прийомів: відволікання фігур, перекриття, відкритий напад, подвійний удар та напад, зв'язка тощо. Ігрова практика із наступним захватом діагоналей та вертикалей. Розв'язування шахових задач, оцінка комбінацій, виставлених на шаховій дошці.

2. Пішаковий штурм (15 год.)

Пішаковий штурм як один з прийомів ведення шахової гри, основні тактичні елементи його проведення. Значення захищеного центру під час пішакового штурму.

Практична робота: Проведення консультаційних партій, сеансу одночасної гри з керівником гуртка з метою аналізу позицій. Складання шахових комбінацій.

3. Позиційне маневрування (18 год.)

Позиційне маневрування як прийом для послаблення позицій супротивника. Роль матеріальної переваги під час маневрування. Знайомство з позиційною перевагою.

Практична робота: Розв'язання шахових задач. Проведення навчальних партій. Ігрова практика з наступним критичним аналізом керівника гуртка.

4. Тактична гра. Оцінка позицій (15 год.)

Збереження матеріальної рівноваги у мідельшпілі. Знайомство з поняттям «позиційна жертва». Подвійний напад та комбінований напад як основні тактичні прийоми досягнення матеріальної рівноваги.

Практична робота: Розв'язування шахових задач, розігрування коротких партій з метою оцінки позицій та прийняття плану гри в тому чи іншому напрямку шахової дошки. Пошук оптимальних рішень за методом «Мозкового штурму». Ігрова практика.

5. Аналіз типових комбінацій і прийомів комбінаційної та позиційної гри (15 год.)

Класифікації різних позицій, аналіз типових комбінацій і прийомів комбінаційної та позиційної гри як шляхи розвитку теорії мідельшпіля. Огляд підходів до вивчення середини гри найсильніших шахістів світу. Теорії Р. Шпільмана, А.І. Німцовіча, В. Стейніца та його послідовника Ім. Ласкера.

Практична робота: Проведення консультаційних партій з шаховою нотацією, з метою проведення вихованцями аналізу партій, взаємно доповнення один одного, аналізу ходів та висловлювання ідей. Розв'язування шахових задач, розігрування коротких партій з метою оцінки позицій. Ігри «Бліц-запитання», «Зроби хід».

V. Ендшпіль (42 години)

1. Класифікація ендшпілю, його характерні особливості (3 год.)

Знайомство з поняттям ендшпілю, його класифікацією. Прості закінчення шахової гри та їх особливості. Властивості фігур у закінченнях того чи іншого типу їх використання в шаховій партії.

Практична робота: Пошук оптимальних рішень за методом «Мозкового штурму». Розігрування навчальних партій з шаховою нотацією.

2. Пішакові ендшпілі (9 год.)

Пішаковий ендшпіль, його специфічні правила. Розгляд перетворення пішака у фігуру. Пішакові закінчення: правило квадрату, опозиція, пішаковий прорив, віддалена прохідна, гра на пат.

Практична робота: Розв'язування шахових задач, розігрування коротких партій з метою оцінки позицій. Ігрова практика з метою відпрацювання пішакових ендшпілів.

3. Ключові клітини в ендшпілі (9 год.)

Знайомство з поняттям «ключові клітини» в ендшпілі. Перемога для гравця, який володіє перевагою, або нічия для гравця, який захищається.

Практична робота: Розв'язування логічних задач. Проведення консультаційних партій з шаховою нотацією. Сеанс одночасної гри з керівником гуртка.

4. Маневри фігур. Оцінка позицій (21 год.)

Маневри для поліпшення позицій своїх фігур. Утворення слабких місць у таборі суперника.

Практична робота: Ігрова практика з аналізом нестандартних позицій і задач: за темами (проста реалізація), за видами (мати за один, за два ходи), за ідеями (використання слабкості положення фігур, матеріальні переваги на фланзі). Проведення внутрішнього змагання з вихованцями.

VI. Сеанси одночасної гри (12 год)

Сеанс одночасної гри як практичне заняття для перевірки знань, умінь та навичок групи шахістів або гравця, який дає сеанс.

Практична робота: Проведення сеансів одночасної гри з наступним розбором партій. Проведення сеансу одночасної гри з місцевим шахістом Віталієм Решетняком, майстром спорту з шахів.

VII. Змагання та турніри. Аналіз партій та типових позицій (15 годин)

Змагання та турніри як один з видів практичних занять для спільного відпрацювання вихованцями практичних навичок. Поняття про кваліфікаційний турнір.

Практична робота: Практичне удосконалення вихованців як основний і необхідний шлях для підвищення кваліфікації і розуміння шахової теорії. Аналіз партій та типових позицій. Значення аналізу для повноцінного розвитку спортсменів. Проведення та участь у особисто-командних та сімейних змаганнях з шахів.

VIII. Підсумкові заняття (6 год)

Підведення підсумків навчального року. Відзнака кращих вихованців. Плани на наступний рік. Рекомендації на літо.

Практична робота: Проведення конкурсів, вікторин, змагань на кмітливість.

Перелік необхідних знань та навичок вихованців (основний рівень)

В підгрупі 3 розряду учні, які роблять спроби на виконання 2 розряду, ще більш виявляють зацікавленість до занять шахами. Розвивається тактичне бачення. Кожний учень одержує навички самостійної роботи з шахами. Проводиться знайомство з проблемами центру та ігнорування рокіровки. Досконаліше та глибше вивчається проблема пішакових закінчень, основних прийомів турових закінчень. Розкривається поняття ініціативи в дебюті. Розглядається питання історії шахів. Засвоївши програму, кращі учні виконують норматив 2 розряду, всі інші працюють над досяжністю виконання нормативу.

ДЕБЮТ

- вміти аналізувати особисті партії та робити висновки побаченого;
- вміти використовувати на практиці основні правила, закони гри та закономірності розвитку фігур, пішаків;
- мають набути досвід у варіантах декількох відкритих дебютів та вміти використовувати на практиці основні плани гри.

МІТЕЛЬШПІЛЬ

- знати роль та значення положення фігур методи атаки і захисту;
- знати розкриття центру за допомогою жертви пішака;
- вміти аналізувати особисті партії та робити висновки побаченого;
- вміти робити оцінку позиції у простих ситуаціях;
- мають набути досвід у пошуку комбінаційних ідей, у розв'язуванні завдань і комбінацій з форсованим та не форсованим рішенням з урахуванням часу на кожне завдання.

ЕНДШПІЛЬ

- знати і вміти використовувати силу короля за рахунок централізації;
- вміти реалізовувати невеликі переваги у легкофігурних і турових закінченнях основного рівня складності;
- мають набути досвід у реалізації великих матеріальних переваг з урахуванням кількості ходів або часу, який використав учень, співвідношення сил: король, ферзь проти короля, пішака; король, ферзь проти короля, слона; король, ферзь проти короля, коня.

Обов'язково грати у змаганнях, поза межами навчальних груп, різних рівнів з виконанням норми розряду, участь у тренувальних змаганнях з швидких шахів і блискавичної гри.

Обов'язкова робота вдома з додатковим розв'язанням та записом завдань (використовуються будь-які друковані матеріали). Кількість завдань, розв'язаних вдома, ураховується у кваліфікаційному рості шахіста.

ПРОГНОЗОВАНИЙ РЕЗУЛЬТАТ

Вихованці мають знати:

- основні положення шахового кодексу та історію розвитку шахів;
- правила гри і значення шахових змагань;
- елементарні закони гри та закономірності розвитку фігур, пішаків;
- українських і закордонних гросмейстерів;
- правила оформлення задач та етюдів;
- головні стратегічні принципи гри в дебюті;
- основні закони дебюту
- основні закони мітельшпілю;
- основні закони ендшпілю;
- основні пішакові закінчення;
- роль ключових клітин в ендшпілі.

Вихованці мають вміти:

- розрізняти на практиці тактичні прийоми;
- розв'язувати комбінації середньої складності;
- користуватися шаховою літературою;
- усвідомлювати свої помилки, бачити помилки суперника;
- складати найпростіший план гри, оцінюючи позиції;
- реалізовувати переваги у простих позиціях;
- проводити елементарні комбінації у межах 2 - 4 ходів;

- реалізовувати великі матеріальні переваги з урахуванням кількості ходів;
- утворювати слабкі місця у суперника.

Використані джерела

1. Закон України «Про позашкільну освіту».
2. Положення про позашкільний навчальний заклад.
3. Наказ Міністерства освіти і науки України від 22.07.2008. № 676 «Про затвердження Типових навчальних планів для організації навчально-виховного процесу в позашкільних навчальних закладах системи Міністерства освіти і науки України».
4. Лист Інституту інноваційних технологій і змісту освіти від 05.06.2013 № 14.1/10-1685 «Про методичні рекомендації щодо змісту та оформлення навчальних програм з позашкільної освіти».
5. Авербах Ю.А. Шахматные окончания 1-5 тт. – М.: Физкультура и спорт, 1981 – 1984
6. Авербах Ю.А. Что нужно знать об эндшпиле – М.: Физкультура и спорт, 1981
7. Багіров В.К. Англійський початок – М.: Фізкультура та спорт, 1989
8. Вінниченко О.В. Методичні рекомендації до робочого зошита «Шахова абетка» / О. В. Вінниченко, Г. М. Дерипаско. — Х.: видавництво «Ранок», 2015. — 64 с. — (Серія «Варіативна складова»)
9. Гершунський Б.С., Костєв О.М. Шахи – школі // за редакцією Гершунського Б.С., Крогіуса Н.В., Хелемендика В.С./ М.:Педагогіка, 1991. –336
10. Губницький С.Б., Хануков М.Г., Шедей С.А. Повний курс шахів: 64 уроки для початківців – Харків: Фоліо, 2002
11. Лепешкін В.Ф. Сицилійський захист. Варіант Найдорфа – М.: Фізкультура та спорт, 1985
12. Сухин И.Г. Программа курса «Шахматы – школе» Для начальных классов общеобразовательных учреждений – Обнинск: Духовное возрождение, 2010
13. Хенкин В.Л. 1000 матовых комбинаций – М.: Астрель, 2003
14. Ігрова шахова платформа Lichess
15. Ігрова шахова платформа Chess.com